

Danske samfundsforskeres forhold til basisindkomst/borgerløn i 1990'erne

Kirsten Ketscher om basisindkomst/borgerløn

Erik Christensen

Uddrag af bogen Erik Christensen: "Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé." Hovedland 2000. s. 420-425.

En feministisk diagnose af ubalance mellem lønarbejdet og omsorgsarbejdet – mellem arbejdspligten og forsørgelsespligten

Selvom der i kvindebevægelsen fandtes en klar modstand imod aflønning af det uformelle arbejde og en tendens til prioritering af lønarbejdet, fandtes der samtidig også en klar bevidsthed om ligestillingens begrænsninger.

Professor i socialret Kirsten Ketscher, der er en fremtrædende ligestillingsekspert, var en af dem, som mest klart har beskrevet og analyseret, hvorledes reglerne i arbejdsmarkeds- og socialsystemet systematisk fokuserer på lønarbejdet og diskriminerer omsorgsarbejdet.

Ketschers konklusion omkring ligestillingspolitikken er skarp og tankevækkende:

»Ligestillingsprincippet tenderer mod, at mænd bliver målestok for kvinder. Kvinder må ikke få mere eller andet end mændene. Det er en underliggende antagelse i retssystemet, at omsorg generer arbejdslivet.« (Ketscher 1995A.:301).

Hendes konklusion bygger på følgende argumentation: 1. Der findes en ubalance mellem penge- og omsorgsforsørgelsen i samfundet. 2. Det giver sig udtryk i, at den juridiske lønarbejdspligt, som er knyttet til pengeforsørgelsen, prioriteres højere end den juridiske omsorgspligt, som er knyttet til omsorgsforsørgelsen.

Penge- og omsorgsforsørgelsen

Kirsten Ketscher præsenterede sin teoretiske forståelse af forsørgelsesproblemet i velfærdsstaten i sin disputats. Det er »forsørgelsestrekanten« med stat, marked og familie, der er udviklet som juridisk forståelsesfigur af den norske kvindejurist Tove Stang Dahl (1985 I og II). Forsørgelse defineres som »tilvejebringelse af de midler, der er nødvendige for det enkelte menneskes opretholdelse og videreførelse af livet.« (Ketscher 1990:33), og hun skelner mellem en pengeforsørgelse og en omsorgsforsørgelse.

Ethvert menneske behøver såvel en omsorgsforsørgelse som en pengeforsørgelse.

Omsorgsforsørgelse er »det arbejde der må præsteres i forbindelse med madlavning, rengøring, vask, indkøb etc. Med andre ord det, der normalt opfattes som husmoderarbejde« (ibid:40).

Pengeforsørgelsen er »den aktivitet, der sigter på at fremskaffe de nødvendige penge« (ibid:34). I begge former for forsørgelse indgår et tidsperspektiv. Tid er den nødvendige ressource i forbindelse med såvel omsorgsforsørgelse som pengeforsørgelse. Ligesom penge kan tid kun anvendes en gang. Den tid, der anvendes til pengeforsørgelse, kan ikke anvendes på omsorgsforsørgelse. Men man kan så købe omsorgsforsørgelse for penge. Omvendt er der en del omsorgsforsørgelse, der tager tid, men som man ikke får penge for.

Pengeforsørgelsen har tre hovedkilder: Løn (fra markedet), underhold igennem ægteskab (fra familien) og sociale ydelser (fra staten). Det samme har omsorgsforsørgelsen: 1. Familieforsørgelse. 2. Offentlig forsørgelse. 3. Markedsforsørgelse. Inden for pengeforsørgelsen er arbejdsmarkedet den centrale kilde, og inden for omsorgsforsørgelsen er familien den vigtigste kilde, men den offentlige forsørgelse tenderer imod at blive vigtigere i begge relationer. Det er imidlertid vigtigt at have for øje, at mænd og kvinder kombinerer disse forsørgelsessystemer på forskellig måde.

Tidligere tog mændene sig af pengeforsørgelsen via arbejdsmarkedet, mens kvinder tog sig af omsorgsforsørgelsen i hjemmet. I den moderne velfærdsstat er pengeforsørgelsen blevet væsentlig for begge køn, dog vil mange kvinder i en vis periode af deres liv være pengeforsørget af mænd. Omvendt vil mange mænd få varetaget store dele af deres omsorgsforsørgelse af kvinder. Til pengeforsørgelsen er knyttet en juridisk rådigheds- og arbejdspligt, både i forhold til markedet og i forhold til staten, mens der til omsorgsforsørgelsen er knyttet en juridisk forsørgelsespligt i forhold til børn og for ægtefæller i forhold til hinanden. Men hvor pengeforsørgelsen kræver personlig tilstedeværelse, kan omsorgsforsørgelsen klares pr. stedfortræder (offentlige børneinstitutioner).

Princippet i Grundlovens § 75 og i den gamle bistandslovs § 6 er et hovedprincip om selvforsørgelse, og når den ikke er mulig, indtræder en ret til forsørgelse for staten. Denne selvforsørgelsespligt suppleres for ægtefolks vedkommende af den gensidige forsørgelsespligt mellem ægtefæller jf. bistandslovens § 6, og for forældres vedkommende af pligten til at forsørge børn under 18 år jf. børnelovens § 13 og bistandslovens § 6.

I familien med den hjemmegående husmoder havde man den kønsdualistiske arbejdsdeling, hvor kvinden opfyldte sin forsørgelsespligt over for børn og ægtefælle ved at tage sig af omsorgsforsørgelsen, mens den udearbejdende mand tog sig af pengeforsørgelsen. Med kvindernes stigende lønarbejde er der skabt et dobbeltarbejdsproblem ved, at de stadig har hovedansvaret for omsorgsforsørgelsen og samtidig bidrager til pengeforsørgelsen.

Det har ifølge Ketscher betydet, at de er blevet tvunget til at vælge mellem to legale pligter: pligten i henhold til arbejdskontrakten (arbejdspligten) og omsorgspligten over for egne børn. Og forskellen mellem de to pligter ligger i, at arbejdspligten i modsætning til omsorgspligten kræver personlig tilstedeværelse. Og kvinder er i dag i den juridiske forståelsesramme underlagt en »lønindtjeningsformodning« i modsætning til tidligere tiders »husmoderformodning«.

Omsorgsarbejdets svage retslige stilling i forhold til lønarbejdet og forslag til en afbalancering

Pligten til at opfylde lønkontrakten og pligten til at opfylde forsørgelsespligten over for sine nærmeste er ikke ligestillet. I utallige tilfælde viser de nu- værende regler, at »arbejdspligten« går forud for »forsørgelsespligten«. (Ketscher 1995A)

Hvis en kvinde er tilknyttet arbejdsmarkedet og er lønarbejder, får hun en ydelse (dagpenge) for sit omsorgsarbejde, når hun barsler. Ydelsen, hun får, er imidlertid ikke en ydelse for det omsorgsarbejde hun udfører under barselsperioden, men for det lønarbejde, der ikke udføres, mens hun barsler. Hvis en anden kvinde, der ikke er tilknyttet arbejdsmarkedet, men bliver forsørget af sin mand eller familie, også barsler, er hun derimod ikke berettiget til en ydelse for sit omsorgsarbejde.

Derfor diskrimineres den kvinde, der forsørges af sin familie. Hun udfører nemlig ikke noget lønarbejde, og er derfor ikke berettiget til nogen compensation. Det er et eksempel på diskrimination, som ligestillingsrådet ikke behandler. Det fokuserer kun på ligestilling på markedet. Desuden er det et interessant eksempel på, at staten i en række tilfælde fremmer den offentlige forsørgelse i forhold til den private forsørgelse, som den ellers grundlovsmæssigt, ideologisk bygger på. Eksemplet viser, at der er en positiv sammenhæng mellem lønarbejde og offentlig forsørgelse. I takt med at lønarbejdet udbredes, udbredes den offentlige forsørgelse også.

Eksemplet viser klart, at barselsarbejde som en særlig type arbejde ikke bliver betragtet som en aktivitet eller arbejde i sig selv lovgivningsmæssigt. Det har kun værdi som compensation eller fravær fra lønarbejde. Det er også bemærkelsesværdigt, at barselsbestemmelserne er en del af ligestillings- lovgivningen. Omsorgsarbejdet underordnes altså et ligestillingsprincip på arbejdsmarkedet.

Ketscher gør desuden opmærksom på det helt groteske i, at regulering af gravides og barslendes dagpengerettigheder reguleres i samme lov som sygedagpenge, og barsel bliver derfor i praksis og i almindeligt sprogbrug nærmest sidestillet med sygdom. Lovgivningsmæssigt er barselsarbejdet simpelthen ikke noget i sig selv. Derimod er militærtjeneste for mænd et arbejde, noget i sig selv. Mænds fravær fra arbejdsmarkedet er sikret ved værnepligtsloven. Rettigheder for frihed i

forbindelse med graviditet og fødsel er derimod anbragt i ligebehandlingsloven. Det vil sige, at det arbejdsgiverne skal værdsætte, ikke er fødselsarbejdet, men dette at kvinder skal have samme muligheder som mænd på arbejdsmarkedet.

Hvad er så Ketschers forslag til ændring af den beskrevne ubalance? Som tidligere berørt kommer hun med et forslag til en omsorgsreform, men tager afstand fra en borgerlønsordning.

Retfærdighed i forsørgelsestrekanten: En skjult borgerlønsfortælling

Ketscher tilslutter sig i disputatsen det synspunkt, at retfærdigheden er »en grundværdi«, der »forsyner retssystemet med en moralsk forankring« (Ketscher 1990:29) uden at komme med en mere konkret idé om, hvorledes man ud fra forsørgelsestrekanten retfærdigt skal fordele tid, penge og omsorg mellem kønnene i den moderne velfærdsstat.

Hvor Ketscher undlader at redegøre for sin retfærdighedsidé i forhold til forsørgelsestrekanten og ikke tager borgerlønspektivet op i sin disputats, er Tore Stang Dahl, der er Ketschers paradigmatisk forbillede, klar i sine forestillinger om retfærdighed. (Dahl 1985 I:85-93). Hun skelner mellem en ligevægtsretfærdighed og en fordelingsretfærdighed. Ligevægtsretfærdighed vedrører gensidighed og ligevægt mellem nogle parter, hvor en ret og pligt til modydelse er det centrale. Heroverfor vedrører fordelingsretfærdigheden en fordeling af værdier ud fra et hele, en distributør (f.eks. staten), hvor modtagerne stilles så lige som muligt.

Dahl mener ikke, det er nok at styrke kvindernes markedsstilling ved at sikre en ligevægtsretfærdighed; der må også etableres en fordelingsretfærdighed med hensyn til penge fra staten, hvor hun foreslår, at der sker en opløsning af forholdet mellem bistand og lønarbejde for at sikre kvinder en direkte adgang til penge. Hun diskuterer tre veje: 1. Omsorgsløn. 2. Fjernelse af kvalifikationskrav for at modtage dagpenge og bistand. 3. Garanteret mindeindtægt for alle voksne borgere.

Hun anser ingen af disse forslag for egentligt utopiske, men centrale for kvindebevægelsen at gå ind i en diskussion af. Måske kan borgerlønsidéen vise sig som den samlede idé: »Veien mot den garanterte minnsteinntekt for alle kan i dette perspektiv fortone sig som en samlende vei, og enklere

å bygge, sett i forhold til de ganske kompliserte rettighetsspørgsmål som hele nettverket av offentlige trygder og den offentlige sektor i det hel tatt, representerer.« (Dahl 1985 II:246)

Borgerlønspektivet udspringer altså som en logisk mulighet af paradigmet med forsørgelsestrekanten. Borgerløn ville ligestille og delvis ophæve modsætningen mellem pengeforsørgelsen og omsorgsforsørgelsen. Ved delvist (for borgerlønns vedkommende) at frakoble arbejdspligten i forhold til arbeidsmarkedet, ville denne nye del af pengeforsørgelsen (borgerlønnen) blive stillet fri til alle former for omsorg. Borgerløn vil derfor betyde en synliggørelse af det omsorgsarbejde, som Ketscher efterlyser, og give det værdi i sig selv.

Det uordentlige forsørgelsesbegreb

At borgerlønsidéen ikke tidligere har ligget fjernt fra Ketschers tankegang, fremgår af hendes analyse af »Socialrettens uordentlige forsørgelsesbegreb« (Ketscher 1985). Her mente hun at kunne konstatere en forskel mellem den retlige og den faktiske forsørgelse forstået således, at »det uordentlige forsørgelsesbegreb i socialretten opstår, fordi befolkningen i virkelighedens verden ikke indretter sig efter den norm, der ligger til grund for den private forsørgelsespligt.« (Ibid:29-30). Nærmest ved hjælp af askepotprincippet »hug en hæl og klip en tå« fastholdes normerne som udgangspunkt dels i lovgivningen, dels i retsanvendelse. I en række tilfælde kunne man i 1980'erne se offentlige myndigheder alene bruge »en formodning om faktisk forsørgelse« som bestemmende for tildeling af sociale ydelser.

Ketscher vendte sig her imod en sådan vilkårlig udvidelse af den privatretlige forsørgelsespligt, og talte om, at der »trængte til at ryddes op i forsørgelseslovgivningen«. Og her antydede hun netop behovet for reformer i retning af et borgerlønsystem: »Når henses til det retlige rod og de mange urimeligheder den nuværende uordentlighed medfører, kan det snart ikke vare længe før konsekvensen må tages, og alle må sikres ved en dagpengelignende ydelse«. (Ibid:30). En borgerlønsignende ydelse ses her som løsningen på den praktiske og teoretiske uklarhed omkring forholdet mellem privat og offentlig forsørgelse.

Problemer med det primære selvforsørgelsesprincip: Ændring af opfattelsen af princippet – eller ændring af virkeligheden?

Hvor Ketscher midt i 80'erne var åben over for et borgerlønsperspektiv, var hun midt i 90'erne klart negativ. Her tilslutter hun sig Socialkommissionens afvisning af borgerlønsidéen med den begrundelse, »at det er borgerne, der konstituerer staten og ikke staten, der konstituerer borgerne« (Ketscher 1995 B:140 note).

At Ketscher så klart og ubetinget forsvare selvforsørgelsesprincippet, og så firkantet kan karakterisere borgerløn som en ordning, hvor »staten konstituerer borgerne«, forekommer ejendommeligt i betragtning af hendes nuancerede analyse af den uklarhed mellem offentligt og privat, der netop kendetegner forsørgelsessystemet.

Da socialminister Karen Jespersen i 1996 fremlagde udkast til en ny bistandslov opdelt i to love: en kontantydelseslov og en servicelov til høring i efteråret 1996, var Kirsten Ketschers reaktion på udkastets forsøg på at tydeliggøre selvforsørgelsesprincippet positivt. (Ketscher 1996). Hun sagde her, »at det er godt at støve selvforsørgelsesprincippet af, hvis det er blevet for usynligt i en periode.« (Ibid:18)

En interessant bemærkning fra en, der har påvist modsætningen mellem principper og den faktiske virkelighed. Hendes politiske råd midt i 80'erne var at ændre principperne, så det kom i overensstemmelse med virkeligheden. Midt i 90'erne kan hun godt leve med modsætningen mellem princip og virkelighed på børnepasningsområdet, men på bistandsområdet vil hun have klarhed, og hendes råd er: Fasthold princippet og forsøg at få befolkningen til at leve efter det. Derfor efterlyser hun nu udvikling af et dannelsesideal specielt hos de »mere velbjærgede«: »Det burde være fint at betale lidt mere i skat, end man behøver, og på den anden side tage lidt mindre, end man har ret til af de sociale ydelser.« (Ibid:18).

Her er ingen retspolitiske visioner om at skabe klarhed i forsørgelsessystemet og opprioritering af omsorgsarbejdet.

Litteratur

Dahl, Tove Stang (red.) (1985) Kvinnerett I og II, Oslo: Universitetsforlaget AS.

Ketscher, Kirsten (1985) Socialrettens uordentlige forsørgelsesbegreb. Retfærd nr. 29. 8. årg:18-31.

Ketscher, Kirsten (1990) Offentlig børnepasning i retlig belysning, Gylling: Jurist og Økonomforbundets Forlag.

Ketscher, Kirsten(1991 A) Fra privat til kommunal omsorg. Nogle retlige aspekter. Retsvidenskabeligt Institut B. Årsberetning 1991:77-85

Ketscher, Kirsten (1991 B) Når det usynlige arbejde bliver synligt. Nogle udviklingstendenser i omsorgspligter og -rettigheder IN Peter Blume m.fl. (red.) SUM CUIQUE. Retsvidenskabelige afhandlinger. Københavns Universitet 1991. København: Jurist og Økonomforbundets Forlag: 276-285.

Ketscher Kirsten (1994 A) Bistandslov kvæles af sin succes. Interview med Kirsten Ketscher. Politiken den 23. 4 1994.

Ketscher Kirsten (1994 B) Velfærdsstaten er ikke for de fattige. Kronik i Berlingske Tidende 8.4.1994.

Ketscher, Kirsten (1995 A) Fem principper om lønarbejde og omsorgsarbejde IN Peter Blume mfl. (red.) Liv, Arbejde og Forvaltning, København: GadJura:291-302.

Ketscher, Kirsten (1995 B) Offentlig og privat i socialretten IN Lin Adrian m.fl. (red.) Ret & Privatisering, København: GadJura:137-158.

Ketscher Kirsten (1996) Mellem skøn og ret og pligt. Social politik nr. 6:14-18.